

10. Мавродин В. В. К вопросу о складывании великорусской народности и русской нации // В. В. Мавродин // Советская этнография. – 1947. – №4. – С. 84–103; Мавродин В. В. Формирование русской нации / В. В. Мавродин // Всесоюзное общество по распространению политических и научных знаний. – Ленинград, 1947.
11. Юсова Н. Як «скресає крига»... – С. 457.
12. Пашуто В. Т. Давньоруська спадщина і історична доля східного слов'янства / Пашуто В. Т. // Український історичний журнал. – 1982. – № 4.
13. Федосєєв П. Н. Київська Русь та її роль в історичній долі народів СРСР / Федосєєв П. Н. // Вісник Академії Наук Української СРСР. – 1982. – Ч. 8. – С. 5.
14. Мавродин В. В. Искажение М. Н. Покровским вопросов истории образования русского государства / Мавродин В. В. // Ученые записки ЛГУ. – Сер. Ист. науки. – 1938. – Вып. 1. – № 19. – С. 163–185.
15. Юсова Н. Проблема генезиса концепции о древнерусской народности современной украинской историографии: искажение историографического процесса Л. Л. Залізняка / Н. Юсова // История науки и техники. Сборник трудов четвертой Международной молодежной научной конференции. – СПб., 2005 – Т. IV. – С. 32–36.
16. Толочко О. П. Воображенная народность / О. П. Толочко // Ruthenica. – К., 2002. – С. 112–117.
17. Чубатий М. Княжа Русь – Україна та виникнення трьох східнослов'янських народів / М. Чубатий. – Нью-Йорк, 1964. Залізник Л. Л. Нариси стародавньої історії України / Л. Л. Залізник. – К., 1994. – С. 136–151; Залізник Л. Л. Давньоруська народність : нова версія старого міфу / Л. Л. Залізник // Етнічна історія народів Європи. – К., 2001б. – Вип. 9. – С. 12–21. Залізник Л. Л. Від склавинів до української нації / Л. Л. Залізник. – К., 2004а. – С. 94–145.
18. Півторак Г. Українці. Звідки ми і наша мова / Г. Півторак. – К., 1993. – С. 173; Півторак Г. Коли ж виникла українська мова ? / Г. Півторак // Історія української мови. – К., 1996. – С. 274; Тараненко О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем / О. Тараненко // Історія української мови. – К., 1996. – С. 280–286.
19. Кримський А. Українська мова, звідки вона взялася і як розвивалася / А. Кримський // Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови. – К., 1922.
20. Мавродин В. В. Образование древнерусского государства / В. В. Мавродин. – Л., 1945. – 40 с.
21. Высоцкий С. А. Средневековые надписи Софии Киевской XI–XVII вв. / С. А. Высоцкий – К., 1976.
22. Янин В. Л., Залізник А. А. Новгородские грамоты на бересте : из раскопок 1977–1983 годов. / В. Л. Янин, А. А. Залізник. – М., 1986.
23. Толочко П. П. Древнерусская народность / П. П. Толочко. – СПб., 2005. – С. 160–170.
24. Там само. – С. 167
25. Седов В. В. Древнерусская народность / В. В. Седов. – М., 1999. – 316 с.
26. Юсова Н. Як «скресає крига»... – С. 447.

L. L. Zaliznyak

THE OLD RUSSIAN OR THE OLD UKRAINIAN NATIONALITY?

The article is dedicated to the burning discussion between adherents and opponents of the Old Russian nationality conception, which takes place in our days. This conception was developed by V. Mavrodin in the period of late Stalinism.

УДК 947.7 «653» (=161)

Лєбєдєва О. В.

ПРОБЛЕМА ЕТНОГЕНЕЗУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ПРАЦЯХ Л. ЗАЛІЗНЯКА

Статтю присвячено вивченню проблеми етногенезу українців у працях Леоніда Залізняка, який переконливо доводить наукову обґрунтованість ранньосередньовічної концепції походження українців та важливість її утвердження в українській науці, освіті та суспільній свідомості.

Наукове вирішення питання походження українського народу допоможе українцям відстояти свою історичну спадщину та дасть змогу збудувати повноцінну модерну націю, яка матиме яскраво виражену національну самосвідомість.

В основі будь-якої концепції етногенезу українців мають бути беззаперечні факти, які підтверджуються даними історичної, археологічної, етнологічної, антропологічної та лінгвістичної наук, а усі висновки – суворо аргументовані.

Приклади науково виваженого підходу до вирішення проблеми походження українського народу подає в своїх працях Л. Залізняк. У них, використовуючи дані різних наук, він переконливо доводить необхідність строгого наукового підходу до вирішення проблеми українського етногенезу, уникнення зайвої політизації питання та «історичної міфотворчості» [1].

Зокрема, у викладеній доступною мовою праці «Походження українців: між наукою та ідеологією» Л. Залізняк зазначає, що, «перш ніж говорити про історичні витоки українського народу, слід визначити, що маємо на увазі під поняттям «народ» і як етнологи визначають вік конкретних етносів» [2]. Він стверджує, що для встановлення часу появи українського етносу треба визначити його найголовніші ознаки і простежити, як далеко в минуле сягає комплекс цих ознак. Цими основними ознаками автор, як і більшість сучасних дослідників, вважає мову, культуру, темперамент, характер, антропологічний тип, самосвідомість, специфічні форми господарювання. Але науковець зазначає, що «суть етносу визначає саме **комплекс** різноманітних ознак, а не окремі його елементи... Кожен з таких елементів окремо може входити до культурних комплексів багатьох народів, але всякому народу властива своєрідна і неповторна комбінація цих культурних ознак» [3]. Отже, автор робить такий висновок: «Етнос народжується тоді, коли формується кістяк його етнічного комплексу, а не окремі елементи» [4]. Ігнорування цього факту, наголошує Л. Залізняк, «призводить до появи різноманітних екзотичних концепцій етногенезу» [5].

Ще одну помилку у визначенні віку українського етносу Л. Залізняк бачить у неспроможності багатьох дослідників-аматорів розмежувати конкретний визначений етнос від його попередників, бо головним, етновизначальним елементом для всякого етносу є тяглість його етнокультурного розвитку, тобто наявність усього комплексу етнокультурних ознак протягом достатньо тривалого часу. Отже, «культурно-історична безперервність розвитку конкретного етносу – визначальний показник його віку й часу зародження» [6].

У своїх працях Л. Залізняк намагається визначити реальний вік українського етносу, використовуючи для цього методи різних наук. Зокрема, у праці «Походження українського народу» [7], виданій у серії «Бібліотека українця», вчений для визначення часу народження українського етносу пропонує використовувати методику археологів для встановлення віку міст. Зокрема, він зазначає, що в археології історію міста починають не з появи перших людей на його території, а «з поселення, безперервний розвиток якого призвів до постанови даного міс-

та» [8]. Тобто вчений зауважує, що «за цією методикою часом народження якогось народу можна вважати період, з якого простежується безперервний і поступальний розвиток його головних етновизначальних ознак» [9].

У статті «Походження українців очима науковців, політиків та фантастів» Л. Залізняк стверджує, що етногенез українців відповідає універсальним законам етнічного розвитку європейських народів та підпорядковується «загальноновизнаним сучасною європейською етнологією засадничим принципам етнічної історії середньовічної Європи» [10], до яких вчений відносить такі:

- «1. Методологічний підхід до етносів як етнокультурних організмів, що в певний час народжуються, проходять життєвий цикл і неминує дезінтегруються, розчиняючись серед сусідів.
2. Вік етносу визначається ретроспективно, шляхом встановлення за допомогою різних дисциплін (історія, археологія, мовознавство, етнографія, антропологія тощо) початку безперервності етнокультурного розвитку конкретного народу.
3. Переважна більшість європейських народів, які мешкають у зоні культурно-історичного впливу Римської імперії, народилися в ранньому середньовіччі у V–VII ст. ...
4. Племянний етап розвитку європейських етносів почався на зорі середньовіччя і закінчився в IX–X ст. їх консолідацією у власних державах ..., які нерідко поширювалися на етнічні території сусідніх народів, набуваючи форм середньовічних імперій ...
5. У відсталіх провінціях імперій у процесі їх колонізації метрополією зароджувалися молоді постімперські етноси. Вони виникали внаслідок синтезу місцевих традицій з мовно-культурним комплексом імперського народу-завойовника і починали власне історичне буття з моменту відокремлення від імперії» [11].

В одній з перших своїх праць з проблематики україногенезу «Походження українського народу» (1995) вчений виділяє чотири концепції походження українців: пізньосередньовічну, киеворуську, ранньослов'янську і трипільсько-арійську [12]. Пізніше Л. Залізняк пише про три головні версії походження українського народу: трипільсько-арійську, ранньосередньовічну та пізньосередньовічну [13].

У своїх працях автор докладно аналізує всі концепції і подає широку історіографічну довідку про створення та розвиток кожної з них. Найбільш переконливою та науково аргументованою він вважає ранньосередньовічну версію походження українців [14], бо вона відповідає вже зга-

даним загальним закономірностям етногенезу в помірній смузі Європи. Узгоджуючи етногенез українців з цими універсальними законами, Л. Залізняк так змальовує процес виникнення та становлення українського народу: «...безперервність етнокультурного розвитку на українських етнічних землях між Карпатами, Прип'яттю та Київським Подніпров'ям, як і на землях інших великих європейських етносів, що знаходилися в зоні впливу Римської імперії, простежується з раннього середньовіччя, а саме з кінця V ст. Дані археології, мовознавства, антропології, письмові джерела переконливо свідчать про тяглість, неперервність розвитку в Північно-Західній Україні одного етнічного організму від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців. Археологічними відповідниками згаданих племен є празька та пенківська культури V–VII ст., які трансформувалися в праукраїнські літописні племена волинян, деревлян, полян, білих хорватів, уличів, тиверців Північно-Західної України (лука-райковецька культура VIII–IX ст.). Остання була безпосереднім генетичним підґрунтям Південної Русі. Її людність складалася з 7 споріднених праукраїнських літописних племен, що на кінець X ст. стрімко інтегрувалися у відносно єдиний руський народ. Саме цей середньовічний етнос створив державу Русь, яка швидко трансформувалася в ранньосередньовічну імперію, що в X–XIII ст. здійснювала потужну експансію в безмежні лісові простори півночі Східної Європи. Внаслідок колонізації праукраїнським Києвом балтських та фінських племен лісової смуги Східної Європи постали молоді балто-руські (білоруси, псково-новгородці) та фіно-балто-руські (росіяни) етноси» [15].

Одним із фундаторів трипільської концепції походження українців Л. Залізняк називає Ю. Шилова, а серед яскравих апологетів арійської можна назвати І. Каганця, автора книжки «Арійський стандарт. Українська ідея епохи Великого Переходу» [16]. Згідно з цими версіями, «українці є прямими нащадками трипільців та праарійців, що мешкали в Україні близько 6 тис. років тому» [17], але Л. Залізняк доводить, що «трипільці, як і вся балканська протоцивілізація VII–IV тис. до н.е. не були індоєвропейськими. А якщо так, то українці, що належать до індоєвропейської сім'ї народів, не могли бути прямими і безпосередніми нащадками трипільців...» [18]. Вчений також зазначає, що «принципово неправильно повністю заперечувати будь-який вплив трипільців на етногенез українського народу» [19]. Вони певним чином вплинули на антропологічний тип українців, бо саме «так званий «український антропологічний тип ... є результатом змішування трипільців з найдавнішими індоєвропейськими скотарями...», однак «появу ант-

ропологічного типу, до якого належить більшість сучасних українців, не можна вважати народженням українського етносу» [20].

Отже, на думку Л. Залізняка, трипільська концепція походження українців не має ґрунтовної наукової основи і дискредитує «нашу науку, як і країну загалом в очах цивілізованої Європи» [21]. З приводу арійської версії походження українців Л. Залізняк доводить, що «арії... це інша гілка індоєвропейців, аніж та, до якої відносяться слов'яни» [22] (слов'яни – це балто-слов'янська гілка індоєвропейської сім'ї народів, арійці – східна, індо-іранська). І що «арії для нас є такими ж далекими родичами, як і, наприклад, англійці, греки чи вірмени, з якими українці пов'язані дуже давнім спільним походженням від праіндоєвропейців – найдавніших індоєвропейських скотарів лісостепового Подніпров'я» [23].

Свій методологічний підхід до проблеми участі первісних етносів території України в україногенезі дослідник передає такими словами: «Ніщо не зникає безслідно... Немає сумніву, що культурні надбання сотень стародавніх народів, які мешкали на українських землях до появи тут українців, стали складовою частиною нашої культурної спадщини. Але це не значить, що трипільців, праарійців, кімерійців, скіфів, сарматів слід вважати українцями... Народ народжується не тоді, коли з'являються окремі складові його культури, а коли ці численні складові зливаються в неповторний етнічний комплекс» [24].

Появу та розвиток пізньосередньовічної концепції українського етногенезу Л. Залізняк докладно аналізує у своїй науковій статті «Походження українців очима науковців, політиків та фантастів». Зокрема він зазначає, що наукове обґрунтування пізньосередньовічної концепції почалося у XIX ст. Це було зумовлено необхідністю легітимізації «приєднання українців та білорусів з їхніми етнічними землями до Російської імперії» [25]. Дискусія з приводу етнічної належності Києво-руської спадщини розпочалася після татарської навали 1240 р., але наукових рис набула лише в XIX ст. Розпочав її на початку XIX ст. М. Карамзін, який у «... "Истории государства Российского" сміливо трансформує етнонім "руський" у "российский" і безпеліційно називає Володимира Святого "князем російским", його дружину "российским воинством", а всіх південних русичів разом з киянами X ст. просто "россиянами"» [26].

Продовжує вирішення питання етнічної належності Київської Русі в середині XIX ст. російський історик М. Погодін, який у «Записках о древнем русском языке» [27] «...проголосив мешканців княжого Києва росіянами. За М. Погодіним ..., великороси спочатку мешкали у

Подніпров'ї. Саме вони заснували княжий Київ і державу Русь, але після погрому татарами Південної Русі 1240 р. відійшли на Верхню Волгу, де побудували Московську державу. Малороси нібито прийшли у спустошене татарами Середнє Подніпров'я з Волині та Прикарпаття лише у пізньому середньовіччі, тобто у XIV–XV ст. Таким чином, культурно-історичний спадок Київської Русі, як і династичне право на її землі, за М. Погодіним, нібито повністю належало великоросам та їхнім правителям – московським Рюриковичам» [28].

Концепція М. Погодіна загострила дискусію з приводу Києво-руської спадщини між провідними українськими та російськими вченими. У наступні роки у ній брали участь практично всі відомі історики, археологи, мовознавці як російські, так і українські. З українського боку виступали М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Дашкевич, О. Потебня, А. Кримський та ін., які переконливо довели «праукраїнську етнічну суть Південної Русі IX–XIII ст.» [29]. Завдяки їх вагомим аргументам деякі російські вчені (К. Кавелін, О. Пипін та О. Пресняков) поступово «відходять від офіційної імперської концепції етнічної історії Східної Європи, за якою фундаторами Київської Русі були росіяни» [30] та змінюють свої погляди на питання етнічної належності Київської Русі. На їхню думку, «Київська Русь не могла бути заснована росіянами, бо на час її постановня в IX ст. великоруська гілка східних слов'ян ще взагалі не існувала» [31].

Вагомий внесок у вирішенні проблеми належності Києво-руської спадщини зробив М. Грушевський, який у статті «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» [32] писав, що «Київська держава, право, культура були утвором однієї народності, українсько-руської; Володимиро-московська – другої, великоруської... Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII віку... Володимиро-московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської, вона виросла на своєму корені... Общеруської історії не може бути, як немає общеруської народності» [33] та «генетично пов'язав українців з ранньосередньовічними антами IV–VI ст.» [34]. Тобто підвалини ранньосередньовічної концепції походження українського народу заклав батько української історії М. Грушевський ще на зламі XIX–XX ст.

Зусиллями цих українських вчених «вже на початок XX ст. пріоритетне право українців на культурно-історичну спадщину княжого Києва тією чи іншою мірою визнали не тільки українські, а й значна частина російських уче-

них. До них належать К. Кавелін, О. Пипін, О. Пресняков, М. Любавський, М. Покровський, П. Струве» [35].

Нова спроба відновити пізньосередньовічну концепцію вже у вигляді «концепції давньоруської народності» виникла у радянські часи у зв'язку з необхідністю легітимізувати «тотальний контроль Москви над народами Східної Європи» [36].

«Концепцію давньоруської народності» у повоєнні роки сформулював В. Мавродін [37]. Суть цієї концепції полягала в тому, що нібито держава Русь була заснована не українцями на середньовічному етапі розвитку чи росіянами, а окремим східнослов'янським етносом – давньоруською народністю. У пізньому середньовіччі з давньоруської народності постали росіяни, білоруси та українці. Підтримка цієї «... історичної конструкції ЦК КПРС вивела її за межі наукової дискусії в політичну площину. Вона стала офіційною радянською схемою історії східних слов'ян і радянські медієвісти були вимушені відштовхуватися від неї» [38].

Л. Залізняк зазначає, що і в наш час прибічниками концепції давньоруської народності залишаються більшість російських медієвістів. У сучасній українській науці думки вчених з приводу давньоруської народності розділилися. Деякі представники старої генерації українських вчених (наприклад, П. П. Толочко) продовжують підтримувати концепцію давньоруської народності. Молодша генерація дослідників (О. П. Моця, Ю. В. Павленко, О. П. Толочко) розуміє під давньоруською народністю не етнос, а культурно-політичну спільність, яка утворилася в державі Русь. На думку Л. Залізняка, така позиція є запереченням самої давньоруської народності, тому що вона виникла саме як етнологічна конструкція (про що свідчить слово «народність»). Л. Залізняк відкидає саму можливість її існування у формулюванні сталінських етнологів 40–50 рр. XX ст.

Молода дослідниця Н. Юсова, навпаки, належала до прибічників ДРН і закликала до її оновлення та якісного перетворення (Юсова, 2006) [39].

Л. Залізняк зауважує, що проблема давньоруської народності – не тільки суто наукове питання, вона «...безпосередньо впливає на широке коло політичних проблем не тільки України, а й усієї Східної Європи. Без її вирішення неможливо з'ясувати справжній час появи на історичній арені українців, росіян, білорусів» [40].

Таким чином, підсумовуючи все вищенаведене, можемо зробити висновок, що у своїх працях Л. Залізняк переконливо довів наукову обґрунтованість ранньосередньовічної концепції походження українців, її узгодженість з «розробленою

кількома поколіннями європейських учених універсальною схемою етногенезу великих європейських етносів» [41] та важливість утвердження цієї концепції в українській науці, освіті та суспільній свідомості. Він є послідовним прихильником схеми етногенезу східних слов'ян М. Грушевського, яку батько української історії оприлюднив 1904 р. Л. Залізняк принципово поновив і переконливо обґрунтував цю давню етногенетичну конструкцію, спираючись на сучасну джерельну базу, нові факти і зрозумілі широкому загалу аргументи. Фактично, дослідник розробив власну концепцію україногенезу, наріжним каменем якої є згадана схема М. Грушевського.

У своїх етнологічних працях Л. Залізняк звертається не до вузького кола академічних істориків, а до широкого загалу. З його власних слів він робить це свідомо, бо вважає що українська історична наука і подосі важко хворіє, будучи інфікована радянськими ідеологами. Старше покоління вчених не схильне відмовлятися від того, що змушували писати замолоду. Молоді вчені не бажають псувати стосунки з метрами. Вихід з цього глухого кута пострадянської етнології, на думку Л. Залізняка, лежить у зверненні до широкого кола української інтелігенції та студентства з метою поновлення інтересу українців до забутої, але правдивої схеми етногенезу східних слов'ян М. Грушевського.

1. Залізняк Л. Походження українців : між наукою та ідеологією. / Л. Залізняк. – К. : Темпора, 2008. – С. 31.
2. Там само. – С. 10.
3. Там само. – С. 10–11.
4. Там само. – С. 11.
5. Там само. – С. 11.
6. Там само. – С. 12.
7. Залізняк Л. Л. Походження українського народу / Л. Залізняк. – К., 1996. – 80 с.
8. Там само. – С. 56.
9. Там само. – С. 56.
10. Залізняк Л. Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства / Л. Залізняк. – К., 2007. – Т. XV. – С. 237.
11. Там само. – С. 237.
12. Залізняк Л. Л. Походження українського народу... – С. 3.
13. Залізняк Л. Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів... – С. 223; Залізняк Л. Л. Походження українців : між наукою та ідеологією... – С. 12.
14. Залізняк Л. Л. Походження українців : між наукою та ідеологією... – С. 33.
15. Залізняк Л. Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів... – С. 238.
16. Каганець І. В. Арійський стандарт. Українська ідея епохи Великого переходу / І. В. Каганець. – К., 2004. – 384 с.
17. Залізняк Л. Л. Походження українців : між наукою та ідеологією... – С. 14.
18. Там само. – С. 19.
19. Там само. – С. 20.
20. Там само. – С. 20, 21.
21. Залізняк Л. Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів... – С. 241.
22. Залізняк Л. Л. Походження українців : між наукою та ідеологією... – С. 30.
23. Там само. – С. 30.
24. Там само. – С. 20–21.
25. Залізняк Л. Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів... – С. 223.
26. Там само. – С. 224.
27. Погодин М. П. Записки о древнем русском языке (Письмо к И. И. Срезневскому) / М. П. Погодин // Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук. – 1856. – Т. 5. – Вып. 2. – С. 70–91.
28. Залізняк Л. Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів... – С. 224.
29. Там само. – С. 225.
30. Там само. – С. 226.
31. Там само. – С. 224.
32. Грушевський М. С. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. С. Грушевський // Статті по славяноведенню. – СПб., 1904. – Вып. 1.
33. Залізняк Л. Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів... – С. 225–226.
34. Там само. – С. 225.
35. Там само. – С. 226.
36. Там само. – С. 226.
37. Мавродин В. В. Формирование русской нации / В. В. Мавродин // Всесоюзное общество по распространению политических и научных знаний. – Л., 1947; Його ж. Основные этапы развития русского народа // Вопросы истории. – 1950. – № 4; Його ж. Происхождение русского народа. – Л., 1978.
38. Залізняк Л. Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів... – С. 227.
39. Юсова Н. Давньоруська народність: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.) / Н. Юсова – К., «Стилос», 2006. – 620 с.
40. Залізняк Л. Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів... – С. 231.
41. Там само. – С. 241.

О. V. Lebedeva

THE PROBLEM OF ETHNOGENY OF UKRAINIAN NATION IN WORKS OF L. ZALIZNYAK

The article is devoted to studying of the problem of Ukrainians' ethnogeny in the works of Leonid Zaliznyak "Origin of the Ukrainian nation", "Origin of Ukrainians in view of scientists, politicians and fantasts", "Origin of Ukrainians: among science and ideology" etc. In his works L. Zaliznyak proves scientific ground of early Middle Age conception of the Ukrainians' origin and importance of its statement in Ukrainian science, education and social consciousness.